

İBN-İ FÜREK'TE AKIL-NAKİL İLİŞKİSİ IBN-I FUREK'S MIND-TRANSFER RELATION

Ahmet BARDAK*

Öz

Akıl-nakil konusu İslam kelimelerinde sürekli olarak tartışılmıştır. Kelamcıların akli ön plana çıkararak ondan yana tavır aldıkları bilinmektedir. Fakat naklin de kelam ilminde mutlak bir yeri ve önemi bulunmaktadır. Selefiye ve diğer nakilcilerin şiddetli tenkidine maruz kalmış olan kelamcıların konu hakkındaki görüşlerini ve kendilerini savundukları argümanların bilinmesi gerekir. Konu hakkında görüşlerini ele alacağımız İbn Fûrek, Eş'ariliğin sistemleşmesinde önemli bir yere sahip kelamcıdır. O, İmam Eş'arî'nin eserlerinin günümüze intikal etmesinde büyük bir çaba göstermiştir. Kendisi de Eş'arî mezhebine mensup olan İbn Fûrek'in akıl-nakil tartışması için söylediği görüşleri Eş'ariliğin konuya bakışını yansıtmaya bakımından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Akıl, Nakil, İbn Fûrek, Kelam, Eş'arilik.

Abstract

The mind-carrying subject has been constantly discussed in the schools of Islamic kalam. It is known that theologians acted in favor of him by making a clear frontal plan. However, there is an absolute place and precaution of conveying, in the translation. Shalafies and other transporters should be aware of the views of the theologians who have been exposed to severe arguments they defend themselves. Ibn Fûrek, who will discuss his views on the subject, is a kalam with an important place in the systemization of Ash'arism. He has made a great effort in the passing of the works of Imam Ash'ari to the day-to-day. It is also important for Ibn Fûrek, who belongs to the Ash'arite sect, to express his views on the reasoning debate, thus reflecting the views of Ash'arism.

Keywords: Mind, conveying, İbn Fûrek, theologians, Asharism.

Giriş

1. İbn Fûrek'in Hayatı

Tam adı Ebû Bekr Muhammed b. El-Hasan b. Fûrek el-İsbâhânî (330-406) olan İbn Fûrek, Büveyhoğulları zamanında hicri 306 yılında İsfahan'da doğmuştur.¹ Bazı kaynaklarda ismi İbn Fevrek olarak geçmektedir.² İbn Fûrek, yaşadığı dördüncü hicri yüzyılın usûlu'd-dîn, usûl-u fıkıh ve tefsir alanında şöhret bulmuş, aynı zamanda tasavvufî yönüyle de şöhret kazanmış bir âlimdir.³ İbn-i Fûrek ilim tahsiline hadis ilmiyle başladıktan sonra kelam ilmine yönelmiştir.⁴ Eserlerinin ekseriyeti kelam, hadis ve usûl hakkındadır. Bunların yanında yazmış olduğu tefsiri ile de müfessir olduğunu kanıtlamıştır.⁵ İbn Fûrek'in meşhur öğrencisi Abdulkerim el-Kuşeyrî onun tasavvufî yönüne de dikkat çekmektedir.⁶ İlim tahsilinin önemli kısmını Irak'ta tamamlayan İbn Fûrek Rey ve Nişâbur medreselerinde de bulunmuştur. Önemli hocaları Ebû Muhammed Abdullah b. Ca'fer b. Fâris, Ebû Bekr Ahmed b. Hürrez el-Ehvâzi, Ebu's-Sehl es-Sa'lukî ve Ebu'l-Hasen el-Bâhilî'dir.⁷ İsmi zikrettiğimiz hocalardan el-Bâhilî Eş'arî'nin talebelerindedir. İbn Fûrek'in en önemli öğrencileri Ebu'l-Kâsım el-Kuşeyrî, Abdulkerim Kuşeyrî ve Ebu Bekr Beyhâkî'dir.⁸

* Hakkâri Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelâm Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

¹ Ebu'l-Abbâs Şemsu'd-Dîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Hallikân (1978). *Vefâyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman*, (Thk. Dr. İhsan Abbâs) Beyrut: Daru Sadr, cilt, 4, s. 272; Ebû Bekr Muhammed b. El-Hasan b. Fûrek el-İsbâhânî (1999). *Kitâbu'l-Hudûd fi'l-Usûl*, Haz.; Muhammed Süleymanî, Beyrut: Dür'l-Çarbi'l-İslâmî, Giriş Kısmı s. 15-16; Ebû Bekr Muhammed b. El-Hasan b. Fûrek el-İsbâhânî, (1985) *Müşkilü'l-Hadis ve Beyânuhu*, Beyrut: Âlemü'l-Kutubi, Mukaddime, s. 17-30; Allâl Abdulkadir Bendevîş (2009). *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, (Mu'minün Suresinden Ahzab Suresine Kadar) Doktora Tezi, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi I. Cilt, Riyad: 9-59. Muhammed b. Saîd b. Avâz Âli Mânietî'l-Çâmîdî, (1421). *Ebû Bekr b. Fûrek ve Ârâhu'l-Usûliyye*, I, II, Mekke: Camiatu Ümmi'l-Kurâ Üniv. Basılmamış Doktora Tezi, s. 33-81; İbn Fûrek ve zamanının siyasi kültürel durumu hakkında geniş bilgi için bkz. Yusuf Şevki Yavuz (1989). *İslam Akaidinin Üç Şahsiyeti: Ahmet b. Hanbel, İbn Fûrek, Kâdî Beydavî*, Kültür Yay., İstanbul: s. 66 vd.; Ali Öge (2011). *İbn Fûrek Hayatı ve Kelâmî Görüşleri*, Konya: Kömen Yay.

² Yusuf Şevki Yavuz, "İbn Fûrek" DİA, c. XIX, s. 496.

³ Yavuz, "İbn Fûrek" DİA, s. 495.

⁴ Ebû Bekr Muhammed b. El-Hasan b. Fûrek el-İsbâhânî, (1985). *Müşkilü'l-Hadis ve Beyânuhu*, Beyrut: Âlemü'l-Kutubi, Mukaddime, s. 21.

⁵ İbn Hallikân, a.g.e., s. 272.

⁶ Abdulkerim Kuşeyri (1993). *er-Risale*, Tahk. Ma'rûf Zerik-Ali Baltacı, Beyrut: Abdulhalim Darü'l-Hayr, Cilt I, s. 34

⁷ Ebû Nasr Taceddîn İbnü's-Subkî Abdulvehhâb b. Ali b. Abdilkâfi, Subkî, *Tabakatu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut: ts. Cilt III, s. 171, 172.

⁸ İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Şemseddin Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekir (1978). *Vefâyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman*, Thk.; İhsan

İbn Fûrek İmam Eş'arî'nin eserlerini Bakillânî ile birlikte bize en iyi tanıtan kelimcilerdendir. Eş'arîğin itikadi mezhep olarak sistemleşmesinde İbn Fûrek'in de katkısı vardır. İbn-i Fûrek bilgi kuramı gibi Eş'arî kelam sistemi içerisinde daha önce bulunmayan konuları da ilave ederek Eş'arî'nin ilk başlarda reddiye mantığı üzerinde şekillenmiş olan yapısını kelam sistemi haline dönüştürmüştür.⁹ Bu yüzden Eş'arî kelam sisteminin iyi anlaşılması için İbn Fûrek'in kelamî görüşlerinin iyi anlaşılması gerekmektedir.

İbn Fûrek'in çeşitli konular üzerinde yazmış olduğu eserleri bulunmaktadır. Eserlerinden bazıları şunlardır: *Müşkilü'l-Hadis ve Beyânuhu*. İbn Fûrek hadis ilmiyle ilgili olarak yazdığı bu eserinde hadislerle beraber itikadi meseleleri de ele almıştır. Bu eserinde "sahih olan hadis kabul edilmelidir, ancak bir hadis Kur'an'a aykırı ise onu te'vil etmek gerekir" görüşünü savunmaktadır.¹⁰ Diğer bir eseri *Mücerredü Makâlâtü's-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*'dir. Bu eseri Eş'arî'nin günümüze ulaşmayan otuz iki eserinden faydalanılarak yazılmıştır. İbn Fûrek bu eserin dörtte birini Eş'arî'ye ait risalelere ayırmış, diğer kısımlarında ise onun yöntemini benimseyen bir metot ile kelamî görüşlerini aktarmıştır.¹¹

İbn Fûrek'in tespit edilen diğer eserleri şunlardır: *Mukaddimetü fi Nuketin Min Usûli'l-Fıkh, Risâletun Fi't-Tevhîd, Kitâbu Evâilü'l-Edille fi Usûli'l-Kelâm, Şerhu'l-Âlim ve'l-Müteallim Liebî Hanîfe, Tefsîru'l-Kur'ani'l-Kerim, el-İbâne an Turuki'l-Kâsidîn ve'l-Keşfu an Menâhici's-Sâlikîn ve't-Teveffüri ilâ İbâdi Rabbi'l-Âlemîn*, bu eser tasavvufa dair bir eserdir. *Cüz'ün Mine'l-Fevâidi'l-Müntekâti ve'l-Hikâyâti'l-Mühtehebeti Min Hadisi Ebî Müslim Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Bağdâdî el-Kâtib, el-Hudûd fi'l-Usûl ve Esmâu'r-Ricâl*'dir.¹² İbn Fûrek 406/1015 yılında Kerramiler tarafından zehirlenerek öldürülmüştür. Naaşı Nişabur'a nakledilerek Hîre'de defnedilmiştir.¹³ Ölüm anında "ben ölümden değil, onun ardındakinden koruyorum" dediği rivayet edilmiştir.¹⁴

2. Akıl ve Nakil Terimleri

Akıl, insanları sair varlıklardan ayıran temel bir özelliktir. Ancak akıl maddi bir varlık olmadığından üzerinde mutabık kalınan bir tanımı yoktur. Sözlükte "istimsâk (tutmak)", "hapsetmek" anlamların gelen akıl¹⁵ terim olarak insanda bilgileri meydana getiren sebeplerden birisidir.¹⁶ İnsanlar, ilimleri akıl yolu ile elde eder, mefhumları, tabirleri ve terimleri olduğu hal üzerine idrak edip, kavramaya muktedir olur.¹⁷ Böylece akıl ile ma'kulât idrak edilir. Ma'kulât denilen şey, zihinde bir karşılığı bulunup, aynı zamanda kesinliğe işaret eden şey olarak anlaşılmalıdır.

Akıl hakkında kelimciler ile felsefecilerin bakış açısında detaylarda farklılıklar görülmektedir. Öncelikle felsefeciler akli mücerret bir cevher olarak görmektedirler.¹⁸ Burada felsefecilerin kastettiği cevher hem terim hem mantık hem de metafizik bir kavramdır.¹⁹ Bu durum akla verilen yerin önemini belirtmesi bakımından önemlidir. Çünkü akıl bu sayede kendi özgül varlığı bulunan, başka bir varlığın yüklemi olmayan bir kavram olarak görülüp tüm arazların kendine yüklediği bir konuma yükseltilmektedir. Kelamcılar ise akli bir sıfat veya araz olarak kabul etmektedirler. Gerçi İslam Kelamcılarında da akli bir cevher olarak görenler mevcuttur. Örneğin Seyyid Şerif el-Cürcânî, akli maddeden mücerred olan bir cevher olarak görmektedir.²⁰ Sonuç itibarıyla aklın cevher ve araz olmasının tespitindeki yaklaşım ona verilen konum hakkında bir ipucu vermektedir. Kelamcılarının da felsefeciler gibi akla özel ve yetkin bir konum yüklediği konusunda herhangi bir tereddüt yoktur.

Kelamcılarının akıl hakkında çeşitli tanımlamaları mevcuttur. Bunlardan birisi Ebu'l-Hüzeyl el-Allâf'a aittir. Ona göre akıl insanı diğer varlıklardan ayıran ve nazarı bilgilerin öğrenilmesini sağlayan bir güçtür.²¹

Abbas, Beyrut: Cilt, Dâru Sâdır, IV, s. 272.

⁹ Mehmet Kalaycı (2013). *Tarihsel Süreçte Eşarilik-Maturidilik İlişkisi*, Ankara: Ankara Okulu Yay. s. 69.

¹⁰ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan İbn Fûrek, (1430/2009). *Şerhu'l-Âlim ve'l-Müteallim*, tahk.: Ahmed Abdurrahim es-Sayh Tefvîk Ali Vehme, Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, s. 55-56; Yavuz, "İbn Fûrek" DİA, s. 496.

¹¹ Yusuf Şevki Yavuz (2006). "Mücerredü Makâlât" DİA, XXXI, İstanbul: s. 448-449.

¹² İbn Fûrek, *Müşkilü'l-Hadis*, s. 18-35; İbn Fûrek'in hayatı hakkında geniş bilgi için müracaat edilecek kaynak listesi için bkz. İbn Fûrek, *a.g.e.*, 1 nolu dipnot.

¹³ İbn Hallikân, *a.g.e.*, 272; Yavuz, "İbn Fûrek" DİA, s. 496.

¹⁴ İbn Hallikân, *a.g.e.*, 272.

¹⁵ Mecdüddîn el-Fîruzâbâdî (1987). *el-Kâmûsü'l-Muhîd*, Beyrut., AKL md.; Aklın sözlük ve istilâh anlamı için bkz. Osman b. Ali Hasan, *a.g.e.*, I. Cilt, s. 157-182.

¹⁶ Akıl hakkında geniş bilgi için bkz. Ayhan Tekineş (2001). "İlk Devir İslam Dünyasında Akıl Üzerine Tartışmalar", *Divan*, İstanbul, 2001/1, s. 199-214.

¹⁷ Cihad Tunç (1990). "İslam Dininde Kâlb ve Aklın Önemi", Kayseri: *Erciyes ÜİF. Dergisi*, S. 7, s. 23.

¹⁸ Osman b. Ali Hasan (1415/2006). *Menhecü'l-İstidlâl Alâ Mesâilü'l-İ'tikâd İnde Ehli's-Sünneti ve'l-Cemaât*, I. Cilt, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd s. 159.

¹⁹ İlhan Kutluer, "Cevher" DİA, Ankara, 1993, Cilt VII, s. 450.

²⁰ Seyyid Şerif el-Cürcânî, *et-Ta'rifât*, "Cevher" md.

²¹ Yusuf Şevki Yavuz (1989). "akıl" DİA, Ankara: c. II, s. 242.

Diğer bir kelimacı İmam Maturidî'ye göre ise akıl "aynı nitelikte olanları bir araya toplayan ve ayrı nitelikte olanları ayıran şey" dir.²² Bu iki tarife birçok tarif daha eklemek mümkündür. Çünkü akıl kelimesi çok değişik açılarla tanımlanmaya müsait bir kavramdır. Akıl kelimesine Kur'an-ı Kerim'de 49 yerde çeşitli atıflar yapıldığını görmekteyiz. Fakat akılları ikna ile ilgili ayetler 766'ya kadar çıkmaktadır.²³ Akıl konusunda Kur'an-ı Kerim'de dikkatimizi çeken en önemli mesaj atalarını körü körüne taklit edip akıllarını çalıştırmayanları zemmetmesi ve onları sağır, kör ve dilsiz ve akletmeyenler olarak tanımlamasıdır.²⁴ Kur'an-ı Kerim aynı zamanda akılı, muhafaza edilmesi gereken bir şey olarak tanıtmaktadır. Hatta bu yüzden akılı atıl duruma iten sarhoş edici içkilerden insanları men ederek onları akıllarını salim bir şekilde kullanmaları için yönlendirmiştir.²⁵

Akıldan sonra ele alınan ikinci terim ise nakildir. Nakil genel olarak bir şeyin bir mekândan diğerine aktarılmasıdır. Bizim kastettiğimiz nakil ise kitap, sünnet, icma ve kıyastır. Bunlara semi kanıtlar (haberiyye) denilmektedir. Yani Allah tarafından akla gönderilmiş emir, nehiy ve tavsiyeler bütünüdür.

3. Akıl-Nakil İlişkisinin Kelam Tarihindeki Geçmişi

İslam kelimcilerinin akıl-nakil ilişkisi üzerine yorumları mütekaddimin dönemine dayanmaktadır. Yunan Felsefesinin Arapçaya tercümesi, özellikle Mu'tezile mezhebinin ortaya çıkması ile konu etrafındaki tartışmalar daha da alevlenmiştir.²⁶ Felsefi eserlerin Arapçaya tercümesine öncülük edenlerin en önemlisi Ya'kub b. İshâk el-Kindî'dir. El-Kindî'nin özellikle Aristo'nun eserlerini tercüme etmesi akıl-nakil konuda tartışmaların daha da yaygınlaşmasını sağlamıştır. Bu tartışmalarda akıl ve naklin konumu hakkında çeşitli sorular ortaya atılmıştır. Akıl hakikati bilmede yeterli midir, yoksa nakle ihtiyaç mı duyar? Akıl ve nakil çatışırsa kelimcunun tavrı ne olmalıdır? Tartışmalar bu tür sorular etrafında yaşanmıştır.

Tercümesi yapılan eserlerde Yunan Filozoflarının ekseriyeti aklın doğruya ulaştırıcı yegâne unsur olduğu konusunda hemen hemen mutabıktırlar. Kelamcılar ise aklın önemini ortaya koymak için bilgi edinme yollarının temel taşlarını oluşturan akıl ve nazar konusuna büyük önem vermişlerdir. Onlar sadece bunula yetinmeyip aynı zamanda akıl ve nazarın nakille ilişkisini başarılı bir şekilde ele almışlardır. Kelamcılar özellikle imanı temellendirme hususunda akılı önemli bir kaynak olarak kabul etmiş ve araştırmışlardır. Çünkü kelamın hedeflerinden birisi inanç ilkelerini akılla temellendirmektir. Bu sebeple kelimciler Kur'an'dan alınmış bir akıl yürütme biçimi geliştirmiş ve bunu kelamın epistemolojisinin oluşturulmasında kullanmışlardır.²⁷

Akıl nakil konusundaki tartışmalara İslam âleminin tarihi gelişimi içerisinde bakılırsa bu konuda homojen bir görüş içerisinde olmadıkları görülecektir. İlk başta belirtmek gerekir ki İslam kelimcileri hakikate ulaşmanın iki yolu olarak zikredilen akıl ve naklin her ikisini de kabul etmektedirler. Fakat akıl ile nakil birbirleriyle çatışırsa hangisi tercih edilmelidir? Bu konu tartışmalıdır. Öncelikle akıl-nakil çatışmasında şu üç durumdan birisini tercih etme zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. İlki, ya her ikisi kabul edilecektir ki bu bazen iki zat şeyi kabul etmek anlamına geleceğinden imkânsızdır. İkincisi ya akıl, ya da nakil tercih edilecektir. Üçüncüsü ise akıl tercih edilip, nakil yoruma tabi tutulacaktır. Bu son tercih olan aklın tercih edilip naklin tevil edilmesi görüşünü ilk olarak Cehm b. Safvan'ın dile getirdiği hakkında iddialar vardır.²⁸

Mütekaddimin dönemi dediğimiz İslam tarihinin ilk dönemlerinde nakilci ve akılcı olarak iki eğilimin ortaya çıktığı görülür. Nakilci olarak nitelenen ilk grup Ehlu'l-Hadis dediğimiz selefi anlayışı savununlardır. Bunlar nassın insan aklına alternatif bir bilgi kaynağı olarak görmüşlerdir. Bu yüzden Ehli-Hadis'e göre dini konularda geçerli bilgi türü nakli bilgidir. Çünkü nassın kaynağının temeli Allah olduğundan Allah'ı bilme hususunda da temel belirleyici unsur nassın kendisidir. Bu akım daha sonraları Şafii, Hanbeli ve Zahiri mezhepleri şeklinde yaklaşımlarına devam etmiştir. Zahirîyye'nin görüşü de bunlara yakındır. Onlar da sadece naklin üstünlüğünü kabul etmekte, akla hiçbir yetki tanımamakta ve nakli akla tercih etmektedirler.²⁹

Naklin üstünlüğü konusunda öne çıkan diğer bir mezhep Selefiye'dir. Selefiye'nin görüşüne göre

²² Yavuz, "akıl", DİA, s. 242.

²³ Süleyman Uludağ, a.g.e., s. 83.

²⁴ Bakara, 2/170, 171.

²⁵ Maide, 5/90.

²⁶ Osman b. Ali Hasan (1415/2006). *Menhecü'l-İstidlâl Alâ Mesâilil-İ'tikâd İnde Ehli's-Sünneti ve'l-Cemaât*, I. Cilt, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd s. 166.

²⁷ Mahmut Ay (2011). "Kelam'da Akıl İman İlişkisi: Temel Teolojik Yaklaşımlar", Ankara: Ankara ÜİFD, 52:1, s. 50.

²⁸ Muhit Mert (2012). *Kelam Tarihinin Problemleri*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, s. 38.

²⁹ İbn Hazm, Ebu Muhammed 'Ali b. Ahmed, *el-Faslu'l-Milel ve'l-Ehval ve'n-Nihâl*. thk. İbrahim Nasr- Abdurrahman Umeyra. Cidde, tsiz, 2/300.

akıl ile nakil çatışırsa nakil akla tercih edilir.³⁰ Selefilere haliyle kelim ve felsefecilerle uyuşmamaktadırlar. Onlara göre Yunan Felsefesinin akıl hakkındaki iddiaları tamamen mesnetsizdir. Dolayısıyla onlardan etkilenmiş olan kelim ve felsefecilerin de akıl hakkındaki görüşleri gayr-i İslamidir. Onlara göre İslam, akide ve şeriatın müteşekkil olup akidenin bütün esasları Kur'an'da ve hadislerde açıklanmıştır. Bu kaynaklar İslam'ın anlaşılmasında ve şer'î kuralların oluşturulmasında yeterlidir. Bu konuda akıl yürütmek ve bununla imanı temellendirmek mümkün değildir. Onlara göre nassın literal anlamı dışında herhangi bir akli anlam aramak Müslümanları, Hıristiyan ve Yahudilerin düştüğü hataya düşürecek ve dinde tahrife yol açacaktır.³¹ Dolayısıyla akıl ve nakil arasında bir tercih yapmanın bir dayanağı yoktur. Ancak şunu da ilave etmek gerekir ki Selefiye'ye göre nass akıl karşıtı değildir. Fakat dini delil olma konumunda değildir. Selefiyenin önemli isimlerinden olan İbn Teymiyye'nin konuya bakışı da bu minvaldedir. Ona göre akıl ve nakil birbiriyle çelişmez. Yani sarîh akıl sarîh nakil ile çelişmez.³² (قط صريح معقول يعارضه لا الصحيح المنقول) Eğer çelişirse bunlardan birinin sıhhatinde sorun vardır.³³ Aynı şekilde Ona göre "kitap, sünnet ve ümmetin icmasında sarîh akılla çelişen bir şey yoktur. Çünkü sarîh akla muhalefet etmek batıldır."³⁴

Mutezile mezhebi de diğer kelim ekolleri gibi akli nakle tercih etmiştir. Bu mezhebe göre akıl nakle şer'î delil olarak önceliklidir. Vasil b. Ata'nın "hakikati ancak akılla bilebiliriz" sözü bu konudaki en önemli delildir.³⁵ Mu'tezile'ye göre akıl iyinin kötünün bilinmesini, kişinin mükellef olmasını sağlayan bir kuvvedir. Bu kuvve insanın kendine ait olduğundan akıl doğruya ulaştırır, varlığın hakikatini anlamayı sağlayan müstakil bir delildir.³⁶ Mu'tezile'den Ebu Hüzeyl el-Allâf hüsün-kubuh ve Allah'ın bilinmesi gibi konuları akli bir eylem olarak görmektedir.³⁷ Mu'tezile'nin ileri gelenlerinin akıl hakkında yapmış oldukları bu tespitler bu mezhebin şer'î delil sıralamasındaki önceliğine etki etmiştir. Onlar şer'î delilleri akıl-kitap ve sünnet şeklinde belirlemişlerdir. Mutezilenin bu sıralaması ve özellikle akli ön planda tutmaları onları te'vil konusunda çok rahat davranmaya itmiştir.³⁸

Ehl-i Sünnet dediğimiz Mâtürîdî ve Eş'arî kelim ekolleri de kelimî problemleri çözerken akla öncelik vermektedirler. Onlara göre akılla naklin çeliştikleri yerlerde nakli tercih etmek, fer'i aslın yerine geçirmek anlamı taşıdığından bu uygun değildir.³⁹ Yani fer' ile aslı iptal etmek mümkün değildir. Çünkü nakli bilgilerin sıhhati ancak akli deliller ile tespit edilir. Bu bağlamda kelimciler Allah'ın varlığı ve sıfatlarıyla ilgili meseleleri, hüsün-kubuh, hikmet gibi konuları da akli esas alarak yorumlamışlardır.⁴⁰ Onlara göre akıl şeriatın aslı olup, nakle muhatap olanlar akıllı varlıklardır. Yani nakil, ancak akıllı insanlarda bir karşılık bulabilir. Bu yüzden mükellef olmanın şartı akla bağlanmıştır.⁴¹ Mâtürîdî'ye göre akıl duyu ve haberle birlikte bilgi edinme yollarından birisi olup, ibret ve tefekkür için yaratılmış ve her işin düzenlenmesinin kendine dayandığı bir temeldir.⁴² Mâtürîdîliğe göre akıl, haberi tasdik için vardır ve dış dünyayı akıl kavradığı için akıl ile nakil çelişmez.⁴³ Mâtürîdîliler yukarıda belirttiğimiz sebeplerle Allah'ın akıl yoluyla bilinmesini, insan için bir vucubiyet olarak görmüşlerdir. Yani kişi Allah'ı aklen bilmek zorundadır.

Konuyu özetlemek bakımından Gazalî'nin Müslümanları akıl-nakil sınıflandırmasını aktarmakta fayda vardır. Ona göre hakikati araştıranlar akli daima ön plana alıp nakle yer vermeyenler (felsefeciler), nakli ön planda tutup akla yer vermeyenler (Haşeviyye), akli esas alıp nakli ona tabi tutanlar (kelamcılar), nakli esas alıp akli ona tabi tutanlar (Selefiyye) ve akli da nakli de esas alıp aralarında çelişki ve tutarsızlık görmeyenler olmak üzere beş gruptan müteşekkildir.⁴⁴

Ehl-i Sünnet kelimcileri ve felsefecilerin akıl ve nakil konusunda ayrı düşündükleri birçok nokta

³⁰ Bknz. Ebu Muhammed el-Hasan b. Ali b. Halef El-Berbehârî (1418). *Şerhu's-Sünne*, Thk.; Halid er-Râdi 2. Baskı Riyad: s. 34.

³¹ Ay, a.g.m., s. 53.

³² Osman Ali Hasan (1413). *Kavâidu'l-İstidlâl Alâ Mesâilil-'İ'tikâd*, Daru'l-Vatan, Riyad:, s. 65.

³³ İbn Teymiyye, *Deru Te'aridil-'Akli ve'n-Nakli*, tahk. Muhammed Reşâd Salim, Dârul-Kunûzî'l-Edebiyye, 1/87.

³⁴ İbn Teymiyye (1981). *Mecmûetu'-Fetevây-i İbn-i Teymiyye*, Thk. Abdurrahman b. Muhammed, Ribat, , 2/37.

³⁵ Hüsnî Zeyne (1980). *el-Akl İnde'l-Mu'tezile, Tasavvuru'l-'Akl İnde'l-Kâdî Abdülcebbar*, Beyrut: s. 19.

³⁶ Tekineş a.g.m. s. 205.

³⁷ Ebü'l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdilkerim b. Ahmed eş-Şehristânî, (1975) *el-Milel ve'n-Nihal*, Beyrut: I, 53.

³⁸ Kamil Güneş (2003). *İslamî Düşüncenin Şekillenişinde Akıl ve Nass Bakılları ve Kâdî Abdülcebbar'da Kelamullah Meselesi Örneği*, İstanbul: İnsan Yayınları, s. 417, 585.

³⁹ Cemalettin Erdemci (2004). "Kelim İlminde Akıl ve Naklin Etkinlik Problemi", *Kelim İlminin Yeniden İnşasında Geleneğin Yeri Sempozyumu*, Elazığ: s. 329.

⁴⁰ Kalaycı, a.g.e., s. 304.

⁴¹ Yavuz, "akıl" DİA, 243.

⁴² İmam Mâtürîdî (2002). *Kitabu't-Teohid Tercümesi*, 285 (çev. Bekir Topaloğlu), TDVY Ankara: s. 208, 285.

⁴³ Hanefi Özcan (1998). *Mâtürîdî'de Bilgi Problemi*, İstanbul: s. 60.

⁴⁴ İmam Gazalî, *el-Kanunu'l-Küllî fi't-Te'vil*, Terc. Süleyman Uludağ, İstanbul: 1972; Süleyman Uludağ (2017). *İslam Düşüncesinin Yapısı*, Selef-Kelim-Tasavvuf, Felsefe, İstanbul: Dergah Yayınları, s. 16.

olmakla beraber bu iki grubun konu hakkında ortak bir tavırları vardır ki o da aklın ve naklin alanlarını ayırmaktır. Kelamcılara göre sadece naklin yetkisi sahasında bulunan semiyâyâta dair konular mevcuttur. Örneğin tevhid, kader, nübüvvet ve mead gibi konular bununla ilgilidir. Burada başvurulacak şey nakildir. Bunların dışında kalan kelamî problemlerin çözümünde ise hem akıl hem de nakle başvurulmalıdır.⁴⁵

4. Eş'ariliğin Akıl Nakil İlişkisi Hakkındaki Görüşleri

Eş'arilik hakkında bir başlık oluşturmamızın nedeni İbn Fûrek'in bu mezhebe mensup bir kelamcı olup, İmam Eş'arî'nin eserlerini bize nakletmesi ve bu mezhebin sistemleşmesinde önemli bir payının olmasındandır. Eş'arilerin konu hakkındaki genel görüşünü vermeden şunu belirtmek gerekir ki kelamcıların geneli nassın akla tabii olduğu konusunda mutabıktırlar. Kelamcılara göre akıl ile nakil çelişirse akıl evvel, nakil onunla te'vil edilir. Onlara göre nakil akla aykırı olamaz ve nakli delil akıl gibi kesinlik ifade etmez. Şunu da belirtmek gerekir ki kelamcılar asla nakli inkâr etmemişlerdir. Onlar naklin alanına giren semiyâyata ait konularda nasıldır. Bu ince ayrımı göz önünde bulundurup kelamcıları felsefecilerden ayrı bir konuma koymak gerekmektedir.

Eş'arilerin akıl-nakil konusunda tarihi geçmişine bakmak için öncelikle bu mezhebin kurucusu olan İmam Eş'arî'nin Mu'tezile mezhebinden ayrılırken ortaya koymuş olduğu fikirlerine bakmak gerekir. Bu dönemde Ebu'l Hasan el-Eş'arî'nin yazmış olduğu *el-İbane'sine* baktığımızda akıl hakkında Mu'tezile'yi sefelin yolundan ayrılmakla itham etmektedir. *El-İbane'deki* görüşlerine bakarak söyleyebiliriz ki İmam Eş'arî'nin akıl-nakil konusuna Mu'tezile'nin bakış açısından farklı yaklaşmaktadır. Bu eserinde İmam Eş'arî'nin nastan yana tavır aldığı gözlenmektedir. Zaten kendisi bu mezhepten ayrılarak İmam Ahmed'e tabii olduğunu belirterek bunun ipucunu vermektedir. Bununla beraber İmam Eş'arî eserlerinde akli tefekkürü ve tevili reddeden kimseleri de eleştirmekten geri durmamıştır.⁴⁶ İmam Eş'arî'nin bu bakış açısı daha sonraları Eş'ariliğin kelamî meselelere yaklaşımına yansımıştır. İmam Eş'arî'nin aklın ve naklin sınırı ile ilgili daha sonraki görüşü dar kapsamlı olarak *İstihsanu'l-Havd'da* yer almaktadır. Burada da İmam Eş'arî akıl ve naklin kendi alanlarının farklı olduğunu belirterek nakil ve aklın kendilerine özgü alanları belirlemeyi amaçlamıştır. İmam Eş'arî yukarıda belirttiğimiz gibi Mu'tezile'yi akıl konusunda eleştirmişse de Eş'arilerin akıl ve naklin konumuna dair görüşleri bir bütün olarak müteahhirin dönemini de eklenerek derinlemesine incelendiğinde Mutezilenin görüşlerinden pek farklı olmadığı görülür. Eş'ariler de diğer kelam ekolleri gibi akli esas alıp nakli ona tabi kılmaktadırlar. İmam Eş'arî de Allah'a dair bilgimizin zaruri değil, istidlali olduğu konusunda Mutezile ile ilgili hem fikirdir.⁴⁷ Buna ilave olarak Eş'ariler de onlar gibi Allah'ın varlığı, sıfatları, insanların fiilleri gibi konuları aklın alanına hasretmişler, bu alanlarda naklin sadece te'kit amaçlı bir rolünün olabileceğini belirtmişlerdir.⁴⁸

Eş'ariler, genel olarak bakıldığında dini bilgilerin kaynağını vahiy olarak görmektedirler. Onlara göre aklın dini konularda yükümlülük koyma yetkisi yoktur Eş'arilerin bilgi kaynağının vahiy olduğunu belirtmeleri onların fûru ile usulü ayrı mütalaa edilmiş ve bunlar hakkındaki delilleri de farklı görmüş olmalarındandır. Eş'ariler de diğer kelam mezhepleri gibi akli bilgilere dayanan alanla semiyâyata dayanan alanı birbirinden ayırmaktadırlar. Eş'arilere göre fûru hakkındaki delil sem'îdir ki bunlar ibadetlerdir. Usul hakkında ise bu delil kabul edilmez.⁴⁹ Bu sebeple Eş'ariler şeri konuların nakille, usul ile alakalı olanların ise akılla bilinebileceğini ifade ederler. Örneğin Allah'ın varlığı ve birliği gibi semiyâyata dair konularda öncelik akla değil vahye verilmektedir.⁵⁰ Nimet verene şükür, itaat edene sevap, isyan edene ceza olması da aynı şekilde akıl ile değil, nakil ile gerekir.⁵¹ Eş'ariler'e göre nakil akla muhalif ise akla uygun olarak tevil edilmelidir. Eğer nakil ahad haber gibi kati değilse bu durumda üç seçenek söz konusudur: akla uygunsa kabul edilir, değilse akla uygun hale getirilmek için tevil edilir. Eğer akla uygun değil ve tevili mümkün değilse bu durumda nakil reddedilir akıl nakle takdim edilir.⁵²

Eş'arilerin akıl-nakil ilişkisinde nakli önceleyen konularından birisi hüsün-kubh meselesidir. İyilik kötülük olarak tercüme edilen bu meselede Eş'ariler konuya nakil merkezli olarak bakmaktadırlar. Eş'arilere göre fiiller asılları itibariyle eşittirler. Bir şeyin kendi özünde iyilik ya da kötülük yoktur. İyilik ve kötülük

⁴⁵ Erdemci, a.g.m., 334.

⁴⁶ Ramazan Altıntaş (2001). "Kelami Epistemolojide Aklın Değeri", Sivas: Cumhuriyet Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, c. V, S. 2, s. 35.

⁴⁷ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen İbn Fûrek (1987). *Mücerred'u Makâlâti's-Şeyh Ebi'l-Hasen el-Eş'arî*, thk. Daniel Gimaret, Beyrut: 14.

⁴⁸ Erdemci, a.g.m.,333.

⁴⁹ Ebu İshak İbrahim eş-Şirazi (1988) "*Şerhu Luma*" Tahk. Abdulmecid Türki, Beyrut: Darul Arabil İslami, 95.

⁵⁰ Ay, s. 55.

⁵¹ eş-Şehristani, *el-Milel ve'n-Nihal*, c. I, s. 101.

⁵² İmamü'l-Harameyn el-Cüveynî (1369). *el-İrşâd ilâ Kavâti'l-Edilleti fi Usûli'l-İ'tikâd*, Tahk. Muhammed Yusuf Musa ve Ali Abdulmunim, Kahire: Matbaatu's-Saâde, , s. 112, 358-360.

eşyanın aslı değil arizî sıfatları olup bu sıfatları eşyaya veren şey yalnızca vahiydir.⁵³ Allah bir fiilin iyi veya kötü olduğunu bildirmese, insanlar onlar hakkında iyi veya kötü hükmünü koyamazlar. Eş'arîlere göre iyilik ve kötülüğünün akla bırakılması onu göreceli yapacaktır. Dolayısıyla da fiillerin iyilik ve kötülüğünü akıl değil nakil belirlemektedir. Bu sebeple Eş'arîler vahye muhatap olunamaması durumunda herhangi bir inançsal sorumluluğun doğmayacağı düşüncesindedirler.

Akıl konusunda Eş'arîler nazar (akıl yürütme) ve nazara dayalı çıkarımı (istidlali) kullanmışlardır. Eş'arîlere göre akıl ve nazar bilgiye ulaşmada ve onu onaylamada en sağlam ve güvenli yoldur.⁵⁴ Bu sebeple onlar nazar ile istidlali kullanmayı Allah'ı bilmeye götüren dini bir görev sayarlar. Onlara göre kim nazar ve istidlali inkâr ederse bunu ya delile dayanarak ya delilsiz ya da taklit ile yapar. Eğer bunu delilsiz yaparsa kabul edilemez. Eğer taklit ile inkâr ederse onun taklit ettiği şey bizim taklit ettiğimiz şey olmadığından reddedilir. Eğer bunu delille yaparsa bu da nazar ve istidlaldır ki bu onların reddettiği şey ile tezlerini savunmaları anlamına gelir.⁵⁵ Dolayısıyla nazar ve istidlal olmadan Allah hakkında bir bilgi elde edilemez. Eş'arîlerin bu görüşü Allah hakkında sadece nass ile verilen bilgi ile iktifa edilmemesi aklın da devreye konularak daha geniş bir bilgiye ulaşılabilceği anlaşılmaktadır. Allah'a iman meselesinde ise onlara göre mutlak manada nass bulunmalıdır. Aklın burada tek başına böyle bir yükümlülük yüklemesi mümkün değildir.

Eş'arîlerin nazar metodunu usul alanında da öne çıkardıkları görülmektedir. Örneğin Eş'arî'nin "kıyasu'l-ğâib ale's-şahid" yöntemini akli metotla ustalıkla kullandığını biliyoruz.⁵⁶ İmam Eş'arî *el-İstihsan'* da hakkında nas bulunmayan şeyleri Müslümanların Kur'an ve Sünnette bulunan meselelere kıyas ettiklerinden söz ederek akli yöntemi savunmuştur.⁵⁷ O, akli, nazarı dolayısıyla akli metodu (kelamî sistemi) savunmak için "Hz. Peygamber'in döneminde Kur'an'ın yaratılıp-yaratılmaması, cüz, tafrâ gibi konular olsaydı Hz. Peygamber de bu konular hakkında konuşurdu" diyerek savunmuştur.⁵⁸ Ancak Eş'arî'nin, akıl, duyu ve bedihi bilgilerle tespit edilen esasların neler olduğuna, bunun içine nelerin girdiğine ilişkin bir açıklamasına rastlanmaması burada bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁹

Eş'arîler müteahhirin döneminde itikadi konuların genelini akli bir temele yaymaya gayret ettikleri malumdur. Bu dönemde Eş'arîler genel olarak Tanrı'nın bilgisine ulaşmada akıl yürütmeyi, dinsel doğrulamaya tercih etmişlerdir.⁶⁰ Eş'arîlerin bütün bu aklileştirme gayretleri geleneksel literal bakış açısına sahip olanlarca hoş karşılanmamıştır.⁶¹

5. Akıl-Nakil Konusunda İbn Fûrek'in Görüşleri

İbn Fûrek, eserlerin ve özellikle *el-Mücerred'*inde akıl ve nakil konusuna önemli bir yer ayırmıştır. Bu eserinde rivayetle ilgilenen ashab-ı rivayet ile nazar ve cedel olmak üzere iki gruptan bahsetmektedir.⁶² Ona göre nazar ve cedel ilmi ile ilgilenenler muhaliflerine karşı mücadele etmişlerdir.

İbn Fûrek *el-Mücerred'*inde akli "zaruri bilgilerin bir kısmını bilmek ve cehaletin zıttı" olarak tanımlamaktadır.⁶³ İbn Fûrek'e göre akıl öyle şanlı bir şeydir ki onunla akleden, hayvandan, uyanık olan ise uyuklayandan ayrılır.⁶⁴ Ona göre aklın alametleri vardır. Bunlar teemmül, fikretme ve nazar ile itkisab edilmiş ilme ulaştırılan alametlerdir. İbn Fûrek'e göre akıllı kimse ise istidlal ve nazar yoluyla kendine has malumatları bilen kimsedir.⁶⁵

İbn-i Fûrek "akıl" ile "ilim" terimlerini birlikte ele almaktadır. Ona göre akıl "ilim" manasına gelmektedir. İbn Fûrek, bir şeyi bilen kimseyi o şeyi akleden olarak tanımlamaktadır.⁶⁶ O, bu görüşünü dilbilimcilerin tespitlerine dayandırmaktadır. Dilbilimciler "böyle aklettim böyle akletmedim" diyerek bunu ilme yormaktadırlar.⁶⁷ Böylece ilim ile akıl aynı manaya gelmektedir. İbn Fûrek'e göre bir şeyi bilen onu

⁵³ Yasin Pişgin (2008). *Kur'an'a Göre Akıl ve Akılcılığın Kur'an Tefsirine Etkisi*, Basılmamış Doktora Tezi, AÜSBE, Ankara: s.17.

⁵⁴ Ay, a.g.m., s. 56.

⁵⁵ eş-Şirazi, a.g.e., 93.

⁵⁶ Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail el-Eş'arî, (1953). *Kitabu'l-Luma' fi'r-Red ala Ehli'z-Zeyğ ve'l-Bida'*, thk., Richard J. McCarthy, Beyrut: s. 6.

⁵⁷ Eş'arî, *İstihsanul Havd*, 10.

⁵⁸ Eş'arî, *İstihsanul Havd*, 10.

⁵⁹ Erdemci, a.g.m., 333; Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail el-Eş'arî (1952). *İstihsânu'l-Havz fi İlmi'l-Kelâm*, (Kitâbü'l-Lüma' fi'r-Red alâ Ehli'z-Zeyğ ve'l-Bida' ile birlikte Nşr. Richard J. McCarthy, Beyrut: el-Matbaatü'l-Katûlikiyye, s.10.

⁶⁰ Ay, a.g.m., s. 52.

⁶¹ Macid, a.g.m.,s.92.

⁶² İbn Fûrek, *Mücerred*, s. 10.

⁶³ İbn Fûrek, *Mücerred*, s. 31-32.

⁶⁴ İbn Fûrek, *Kitabu'l-Hudûd*, s. 80.

⁶⁵ İbn Fûrek, *Mücerred*, s. 32, 285.

⁶⁶ İbn Fûrek, *Mücerred*, s. 31.

⁶⁷ İbn Fûrek, *Mücerred*, s. 31; İbn Fûrek, *Tefsir-u İbn-i Fûrek*, Lokman Suresi, s. 462.

anlar, anladığı şeyi de anladığı şekliyle bilir.⁶⁸ İbn Fûrek de aklın ilim olduğunu kabul etmekle birlikte ikisi arasında bazı farkların bulunduğunu da belirtmektedir. Ona göre akıllı kimse bilgileri nazar ve istidlal ile elde eden kişidir.⁶⁹ Bu bakımdan akıl ile ilim tam olarak biri diğerinin yerine kullanılamaz.⁷⁰ İbn Fûrek, ilmi bulunduğu hal üzere bilmek olarak tarif etmektedir.⁷¹ Aynı zamanda ilmi âlimin kendisi ile ma'lûmu bilmesi olarak tanımlamaktadır.⁷² O, hissin algılayamadığı şeyleri ilmin alanına sokmamaktadır.⁷³ İbn Fûrek konu bağlamında aklın elde ettiği kesbî ilmi ise sahih bir nazar ile elde edilen bilgi olarak tarif etmektedir.⁷⁴

İbn Fûrek'e göre ilim ya zaruri bilgi ile ya da iktisabi bilgi ile elde edilir.⁷⁵ Lügat ehlinin akli gâzîrî ve müktesep olarak ikiye ayırdıklarından, gâzîrînin nazar ve istidlal ile elde edilemeyen zarurî ilme işaret ettiğini, müktesebin ise nazar ve istidlal ile elde edilen ilme işaret ettiğini söylemektedir.⁷⁶ İbn Fûrek'e göre nazar ve fikir ile elde edilen bilgi ile iktisabi ilim birbirine karıştırılmamalıdır. Yani zaruri bilgi arifte nazar ve istidlal gibi bir bilgi meydana getirmez. Bunlar ancak müktesep ilimde oluşur. Müktesep ilim ile âlim "istişhadu's-şahid ale'l-ğaiibi" nazarı ve istidlali olarak yapar.⁷⁷ İbn Fûrek'e göre insanda idrak ile oluşan bilgi ile kendini tanıması da zaruri ilim sayesindedir. Bunun gibi tevatür seviyesine ulaşmış bulunan haberlerin de bilinmesi zaruri bilgiye dayanır.⁷⁸ Bu bağlamda İbn Fûrek Allah'ı bilmeyi de zarurî ve iktisabî bilgi çerçevesinde tartışmaktadır. Ona göre Allah'ı bilmek zaruri bir bilgi ile olamaz, zaruri bilgi ile olursa insanların zaruri olarak ona inanacağı anlamı çıkacaktır. Böyle olursa insanlar Allah'a karşı bir cehli ve şüphesi bulunmayacaktır.⁷⁹ Dolayısıyla da Allah'ı inkâr edenler bulunmayacaktır.

İbn Fûrek, haberden sonra zikrettiği diğer metot ise nazardır. Nazar ona göre incelenen şey hakkındaki insanın zihninde oluşan şeydir.⁸⁰ Aynı zamanda nazar, bir şeyin muhalifinden ayırmak için kalbinde oluştuğu fikir ve teemmüldür. Böylece konunun sınırın ve hükmünü tam olarak kavramış olur.⁸¹ İbn Fûrek nazarın oluşması için öncelikle kişinin akıl baliğ olmasını şart koşmaktadır.⁸² Kendisi de nazar ve nassın delaleti konusunda İslam ümmetinde ihtilafların var olduğunu kabul etmektedir. O da konu hakkındaki tartışmalara katılarak "nazarda çok afetler vardır, nazar ehlinin bundan kendini koruması gerekir" iddiasına şiddetle karşı çıkmaktadır. Ona göre bir şeyin sıhhatini ve fesadını bilmek için nazardan başka bir yolumuz yoktur.⁸³

İbn Fûrek'e göre varlıkta gizli ya da açık şekilde bulunan kanıtlar (ayât) üzerinde akıl yürütmede bulunmak (nazar), Allah hakkındaki bilgiye ulaşmada, onu onaylamada en sağlam ve güvenli yoldur. İbn Fûrek'e göre Allah'ın varlığının ispatı için kâinata bakılmasını önermesi onun sem'î konular dışında nazarı öne çıkardığının en önemli delilidir.⁸⁴ Böylece İbn Fûrek nazar ve istidlalin Allah'ı bilmeye götüren şeylerde semî veriler kadar önemli olduğuna vurgu yaparak nazar ve istidlalin önemine işaret etmektedir.⁸⁵ İbn Fûrek nakil ile ulaşılamayan bilgiye nazar ile ulaşılabileceğini belirtmektedir. Ancak İbn Fûrek'in nazarı, Mu'tezile'nin ilmin müvellidi olarak gördüğü nazardan farklı olduğunu kendisi belirtmektedir.⁸⁶ Yani İbn Fûrek, ilmin determinist bir anlamda mutlak olarak nazarı üretmeyeceğini belirtmektedir.

İbn Fûrek genel olarak bilmeyi (marifeti) kitap, sünnet, icma ve akli deliller ile olabileceğini belirtmektedir.⁸⁷ İbn Fûrek bu vesileyle hakikati öğrenebilmek için kullanılan iki metodun haber ve nazar olduğunu belirterek habere de önem atfetmektedir. Onun haber ile kastettiği şey kitap sünnet ve bu mecrada ümmetin icması, kıyası ve içtihadı ile ortaya çıkan şeylerdir.⁸⁸ İbn Fûrek de diğer kelimacılar gibi haberi

⁶⁸ İbn Fûrek, *Mücerred*, s. 31.

⁶⁹ İbn Fûrek, *Mücerred*, s. 31.

⁷⁰ İbn Fûrek, *Mücerred*, s. 31.

⁷¹ İbn Fûrek, *Kitabu'l-Hudûd*, s. 76.

⁷² İbn Fûrek, *Mücerred*, s. 10.

⁷³ Bendevîş, *a.g.e.*, s. 462, 463.

⁷⁴ İbn Fûrek, *Kitabu'l-Hudûd*, s. 78.

⁷⁵ İbn Fûrek, *Mücerred*, s. 247.

⁷⁶ İbn Fûrek, *Mücerred*, s. 284.

⁷⁷ İbn Fûrek, *Mücerred*, s. 284.

⁷⁸ İbn Fûrek, *Mücerred*, s. 248.

⁷⁹ İbn Fûrek, *Mücerred*, s. 249.

⁸⁰ İbn Fûrek, *Kitabu'l-Hudûd*, s. 78.

⁸¹ İbn Fûrek, *Mücerred*, s. 31.

⁸² İbn Fûrek, *Mücerred*, s. 33.

⁸³ İbn Fûrek, *Mücerred*, s. 322; Ayrıca İbn Fûrek'in nazar ile ilgili usulcüler indindeki tartışmaları hakkında geniş bilgi için bkz. El-Ğamîdî, *a.g.e.*, I. Cilt, s. 99-104.

⁸⁴ İbn Fûrek *Tefsirul Kuran* III, 58

⁸⁵ İbn-i Fûrek, *a.g.e.*, 30. eş-Şirazi *a.g.e.*, s. 92.

⁸⁶ İbn Fûrek, *Mücerred*, s. 285.

⁸⁷ İbn Fûrek, *Mücerred*, s. 21.

⁸⁸ İbn Fûrek, *Mücerred*, s. 23.

mütevattir ve ahad olarak iki kısımda incelemektedir. İbn Fûrek akıl ve naklin birbirlerine ihtiyacı olduğunu söyleyerek birinin diğeri olmadan bir şey söylemesinin caiz olmadığını belirtir. Bunların birbirlerini desteklemelerinin normal olduğunu, birinin varlığının sebebinin diğeri olmasında bir sorun olmadığını belirtmektedir.⁸⁹ Böylece İbn Fûrek aklın alanına girmeyen ancak naklin izah edeceği şeylerin varlığını kabul etmektedir. Çünkü İbn Fûrek'e göre akıl ile naklin kendi hitap alanları vardır. Akıl birçok noktada nakle ihtiyaç duymaktadır. Zira akıl, bazen naklin bildirdiğinden farklı hükümler vermektedir.⁹⁰ İbn Fûrek nakli bilginin geçerli olması için mutlak olarak sıhhatinin sağlanmış olmasına da vurgu yapmaktadır.

İbn Fûrek'in nakli bilgiyi öne çıkardığı meseleler ile verdiği örneklere baktığımızda sem'î konular ile ilgili olduğu görülür. İbn Fûrek hüsün kubuh gibi şeylerin tayinine ve tafsiline aklın gücünün yetmeyeceğini belirtmektedir.⁹¹ Özellikle Kur'an-ı Kerim'den elde edilen bilgilerin sıhhati ümmetin icması ile ancak sem' ile bilinebileceğini belirtmektedir.⁹² İbn Fûrek'e göre vacibatın tümü sem' yoluyla anlaşılır. Akıl bu konuda hiçbir şeyi vacip kılamaz. Çünkü yegâne vacip kılıcı O'dur.⁹³ Ona göre bu tür semiyat konuları nakli bilgi gelmeden asla öğrenilemeyecek konulardandır. Bu yüzden "nakli bilgi gelmeden bu konularda teklif düşer" görüşündedir.⁹⁴ Ona göre böyle bir konuda nazara düşen, tevakkuf edip nakle yer vermesidir.

İbn Fûrek Allah'ı bilmeyi de sem' konusu olarak görmektedir. Bu konuda akli cihet bakımından hiçbir şeyin gerekmediğini söylemektedir.⁹⁵ Bununla beraber daha önce de belirttiğimiz gibi İbn Fûrek sem' ile desteklenmiş aklın da Allah'ı bilme konusunda naklin yanında yer aldığını belirtmektedir.⁹⁶ O, sıfatlar hakkında ise iki yönlü düşünmektedir. İlki, haberi sıfatların akli izahlarla te'vil edilmesi gerektiği, diğer sıfatların ise Kur'an ve Hadis kaynaklı tespit edilmesi gerektiğini düşünmektedir.⁹⁷ İbn Fûrek vaîd, kader, sıfatlar gibi müteşabih olması muhtemel ayetlerin yorumlanmasında eğer konu hakkında Kur'an ve sünnette bir bilgi yoksa bunlar üzerinde söz söylenmemesi (vukuf) gerektiğini belirtmektedir.⁹⁸ Ancak bu ayetlerde toptancı bir bakış içerisinde girmeyen İbn Fûrek kader, kaza ve manasında teşabih olmayan bazı ayetlerin sem' ile desteklenmiş bir akıl ele alınabileceğini belirtmektedir.⁹⁹ Yed ve ayn gibi müteşabihattan olup sem' ile nakledilen konularda kitaptan bir delil getirilemediği durumlarda bunların nazar ve istidlal ile değerlendirebileceğini belirtmektedir.¹⁰⁰

Sonuç

Akl-nakil problemini ele alan İbn Fûrek her ne kadar İmam Eş'arî'nin muazzam etkisinde kalmış ise de O, nakilci ve akılcı iki uç unsur arasında akıl ve imana özgü alanları belirleyerek orta bir yol bulmayı amaçlamıştır. Onun, nakli tek kaynak olarak kabul edip akli reddetmesini bekleyemeyiz. İbn Fûrek, naklin alanına giren konulara akli sokmamada kesin ve katî davrananlar ile aynı kanaatte değildir. Aynı şekilde akli da tek kaynak olarak görmesi onun kelamcı vasfı ile uyum sağlamaz. İbn Fûrek'in konu hakkında almış olduğu ilk tavır akıl ile naklin alanlarını belirlemiş olmasıdır. Bu çok önemlidir. Ona göre bu iki alan her ne kadar mutlak manada birbirlerinden ayrı değilse de her ikisinin hitap ettiği alan farklıdır. Bu yüzden İbn Fûrek, nakil ile desteklenmiş bir akli kullanmıştır. Aynı şekilde aklın alanına giren meselelerde de akli tek başına bırakmamış, nakli deliller ile akli desteklemiştir. Bu bakımdan İbn Fûrek, ne katî bir nassıcı ne de katî bir akılcıdır diyebiliriz.

İslam tarihinde akıl-nakil tartışması öyle görünüyor ki hiçbir zaman bitmeyecektir. Kanaatimizce bu çekişmenin en makul bir şekilde sona erdirilmesi için aklın ve naklin kendi alanlarını belirlemek gerekir. Burada dikkat edilmesi gereken şey hem naklin hem de aklın verilerinin sıhhatini sorgulamaktır. Bunların sıhhati sağlanmadan yapılacak bir çaba akamete uğrayacaktır. Gerçekten de bu sıhhat sorunu giderildiğinde akıl ve naklin çatışma alanının son derece daraldığı görülecektir.

KAYNAKÇA

ALTINTAŞ, Ramazan (2001). "Kelami Epistemolojide Aklın Değeri", Sivas: Cumhuriyet Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, c. V, S. 2, ss. 1-45.

⁸⁹ İbn Fûrek, *Mücerred*, s. 33.

⁹⁰ Yavuz, "İbn Fûrek" DİA, s. 496.

⁹¹ İbn Fûrek, *Mücerred*, s. 32.

⁹² İbn Fûrek, *Mücerred*, s. 22.

⁹³ İbn Fûrek, *Mücerred*, s. 174, 285.

⁹⁴ İbn Fûrek, *Mücerred*, s. 32, 285.

⁹⁵ İbn Fûrek, *Mücerred*, s. 32.

⁹⁶ İbn Fûrek, *Mücerred*, s. 15.

⁹⁷ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan İbn Fûrek (1430/2009). *Şerhu'l-'Alim ve'l-Müteallim*, tahk.: Ahmed Abdurrahim es-Sayh ve Tefvik Ali Vehme, Kahire: Mektebetu's-Sekâfeti'd-Diniyye, s. 46, 55-56.

⁹⁸ İbn Fûrek, *Mücerred*, s. 22.

⁹⁹ İbn Fûrek, *Mücerred*, s. 22.

¹⁰⁰ İbn Fûrek, *Mücerred*, s. 22.

- AY, Mahmut (2011). "Kelam'da Akıl İman İlişkisi: Temel Teolojik Yaklaşımlar", Ankara: Ankara ÜİFD, 52:1, ss. 49-68
- BENDEVİŞ, Allâl Abdulkadir (2009). *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, (Mu'minün Suresinden Ahzab Suresine Kadar) Doktora Tezi, Riyad: Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi I. Cilt.
- el-BERBEHÂRÎ, Ebu Muhammed el-Hasan b. Ali b. Halef (1418). *Şerhu's-Sünne*, Thk.; Halid er-Râdî 2. Baskı Riyad.
- el-CÜRÇÂNÎ, İmamü'l-Harameyn, Seyyid Şerif, *et-Ta'rifât*, "Cevher" md.
- _____, *el-İrşâd ilâ Kavâti'l-Edilleti fi Usûli'l-İ'tikâd*, Tahk. Muhammed Yusuf Musa ve Ali Abdulmunîm, Matbaatu's-Saâde, 1369.
- EL-EŞ'ARÎ, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail (1953). *Kitabu'l-Luma' fi'r-Red ala Ehli'z-Zeyğ ve'l-Bida'*, thk., Richard J. McCarthy, Beyrut.
- _____, (1952). *İstihşânu'l-Havz fi İlmî'l-Kelâm*, Kitâbü'l-Lüma' Fi'r-Red ala Ehli'z-Zeyğ ve'l-Bida' Nşr. Richard J. McCarthy, Beyrut: el-Matbaatu'l-Katîlikiyye,
- EL-FİRÛZÂBÂDÎ, Mecdüddîn (1987). *el-Kâmûsu'l-Muhît*, AKL md. Beyrut.
- ERDEMÇİ, Cemalettin (2004). "Kelam İlminde Akıl ve Naklin Etkinlik Problemi", Elazığ: *Kelam İlminin Yeniden İnşasında Geleneğin Yeri Sempozyumu*, s. 329. ss. 329-344.
- _____, (2011), "Kelam İlminde Vahiy", *Milel ve Nihal*, cilt 8, sayı 1, İstanbul: ss. 119-142.
- ES-SUBKÎ, Ebû Nasr Taceddîn İbnü's-Subkî Abdulvehhâb b. Ali b. Abdilkâfi, *Tabakatu's- Şâfiyyeti'l-Kübra*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- EŞ-ŞEHRİSTÂNÎ, Ebu'l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed (1975). *el-Milel ve'n-Nihal*, I, Beyrut.
- EŞ-ŞİRÂZÎ, Ebu İshak İbrahim, "Şerhu Luma" Tahkik eden Abdulmecid Türki, Dâru'l-Arabî'l-İslami Beyrut tsz.
- GÜNEŞ, Kamil (2003). *İslamî Düşüncenin Şekillenişinde Akıl ve Nass Bakillanî ve Kâdî Abdülcebbar'da Kelamullah Meselesi Örneği*, İstanbul: İnsan Yayınları,
- EL-ĞAMİDÎ, Muhammed b. Saîd b. Avâz Âli Mânieti'l-Ğamidi, (1421). *Ebû Bekr b. Fûrek ve Ârâhu'l-Usûliyye*, I, II, Camiatu Ümmi'l-Kurâ Üniv. Basılmamış Doktora Tezi, Mekke.
- HÜSNÎ Zeyne (1980). *el-Akl İnde'l-Mu'tezile, Tasavvuru'l-'Akl İnde'l-Kâdî Abdülcebbar*, Beyrut.
- İBN FÛREK, Ebû Bekr Muhammed b. El-Hasan el-İsbâhânî (1999). *Kitâbu'l-Hudûd fi'l-Usûl*, Haz.; Muhammed Süleymanî, Beyrut: Dûr'l-Ğarbi'l-İslâmî.
- _____, (1985). *Müşkilü'l-Hadis ve Beyânuhu, Âlemü'l-Kutubi*, Beyrut.
- _____, (1430/2009). *Şerhu'l-'Alim ve'l-Müteallim*, tahk.: Ahmed Abdurrahim es-Sayh Tefvik Ali Vehme, Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye.
- _____, *Müccerred'u Makâlâti's-Şeyh Ebi'l-Hasen el-Eşarî*, thk. Daniel Gimaret, Beyrut 1987, 14.
- İBN HALLİKÂN, Ebû'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekir (1978). *Vefâyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman*, Thk.; İhsan Abbas, Beyrut: Dâru Sâdir.
- İBN HAZM, Ebu Muhammed 'Ali b. Ahmed, *el-Faslu'l-Milel ve'l-Ehval ve'n-Nihâl*. thk. İbrahim Nasr- Abdurrahman Umeyra. Cidde: tsiz.
- İBN TEYMİYYE (1997). *Deru Tearidi'l-Akli ve'n-Nakli*, tahk. Muhammed Reşâd Salim, Dâru'l Kunûzi'l-Edebiyye, Beyrut,
- _____, (1981). *Mecmûetu'l-Fetevâ-i İbn-i Teymiyye*, Thk. Abdurrahman b. Muhammed, Ribat.
- İMAM GAZALÎ, (1972). *el-Kanunu'l-Küllî fi't-Te'vil*, Terc. Süleyman Uludağ, İstanbul.
- İMAM MÂTURİDÎ (2002). *Kitabu't-Tevhid Tercümesi*, (çev. Bekir Topaloğlu), TDVY Ankara.
- KALAYCI, Mehmet, (2013). *Tarihsel Süreçte Eşarilik-Maturidilik İlişkisi*, Ankara: Ankara Okulu Yay.
- KUŞEYRÎ, Abdülkerim (1993). *er-Risale*, Tahk. Ma'rûf Zerik-Ali Baltacı), Abdulhalim Beyrut: Darü'l-Hayr.
- KUTLUER, İlhan (1993). "Cevher" DİA, Cilt VII, Ankara, s. 450-455.
- MERT, Muhit (2012). *Kelam Tarihinin Problemleri*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- OSMAN, Ali Hasan (1413). *Kavâidu'l-İstidlâl Alâ Mesâili'l-İ'tikâd*, Riyad: Daru'l-Vatan.
- _____, (1415/2006). *Menhecü'l-İstidlâl Alâ Mesâili'l-İ'tikâd İnde Ehli's-Sünneti ve'l-Cemaât*, I. Cilt, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd.
- ÖGE, Ali, 2011. *İbn Fûrek Hayatı ve Kelâmî Görüşleri*, Konya: Kömen Yay.
- ÖZCAN, Hanefi (1998). *Mâtürîdî'de Bilgi Problemi*, İstanbul.
- PİŞGİN, Yasin (2008). *Kur'an'a Göre Akıl ve Akılcılığın Kur'an Tefsirine Etkisi*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara: AÜSBE.
- TEKİNEŞ, Ayhan (2001). "İlk Devir İslam Dünyasında Akıl Üzerine Tartışmalar", *Divan* 2001/1, s. 199-214.
- TUNÇ, Cihad, (1990). "İslam Dininde Kâlb ve Aklın Önemi", Kayseri: *Erciyes ÜİF*. Dergisi, S. 7.
- ULUDAĞ, Süleyman (2017). *İslam Düşüncesinin Yapısı, Selef-Kelam-Tasavvuf, Felsefe*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- YAVUZ, Yusuf Şevki (1989). *İslam Akaidinin Üç Şahsiyeti: Ahmet b. Hanbel, İbn Fûrek, Kâdî Beydâvî*, İstanbul: Kültür Yay.
- _____, "akıl" DİA, c. II, Ankara, 1989, ss. 242-246.
- _____, "İbn Fûrek" DİA, c. XIX, İstanbul, 1999, ss. 495-498.
- _____, "Müccerredü Makâlât" DİA, c. XXXI, İstanbul, 2006, ss.448-449.